

TÜRKİYE TÜRKOLJİSİ VE KARŞILAŞTIRMA(MA)LI DİLBİLİM

Prof. Dr. Emine Yılmaz

Hacettepe Üniversitesi

ÖZET

Türkiye’de Türkoloji çalışmalarının başlangıcından beri, uzman olanların ve olmayanların en çok ilgi duydukları konulardan biri Türkçenin akrabalık ilişkileri ve buna bağlı olarak kökenbilimdir. Ancak, batıda modern dilbilim çalışmalarının öncesinde, dil araştırmalarının odağında sözcüklerin olması gibi, bugün de Türkiye’deki çalışmalarda ne yazık ki odak sözcükler üzerindedir ve akrabalıkla ilgili tartışmalar sözcük benzerlikleri üzerinden yapılmaktadır. Modern dilbilim, dilin bir sistem olduğu anlayışı üzerine kurulmuştur ve karşılaştırmalı çalışmaların da sistematik olması gerekir. Sözcük benzerlikleri akrabalığı kanıtlamaz. Dil akrabalığı ses, biçim, sözdizimi ve söz varlığı açılarından düzenli, sistematik denkliklerin varlığıyla belirlenebilir.

Bu bildiri rekonstrüksiyon, dillerin karşılaştırılması, sistematik denklikler ve dil akrabalığının nasıl belirlenebileceği üzerine temel ilkeleri içermektedir.

Anahtar Sözcükler

Karşılaştırmalı dilbilim, rekonstrüksiyon, sistematik denklik, dil akrabalığı

Abstract

Since the emergence of Turkology studies in the Turkish academic context, one of the most widely studied topics by linguists and experts is the language family of Turkish and its etymology. However, similar to the pre-modern linguistic studies in the Western academia, words are centralized in the analytical perspective of the contemporary Turkish studies. Therefore, studies on language families argue on the premises of lexical similarities. Modern linguistics is based on the systematicity of language, and therefore comparative studies are bound to follow a similar trajectory. Linguistic similarities cannot be evidence of language relationship. Such relationship can only be sought systematically in the phonology, morphology, syntax and lexicon of the languages.

This presentation includes the basic principles of reconstruction, comparative languages, systematic correspondences, and the analysis of language relationship.

Key Words

Comparative linguistics, reconstructions, systematic correspondences, language relationship

Giriş:

Tarihsel dilbilimi araştırmaları, dil üzerinde yoğun tartışmaların yapıldığı Eski Yunan’a kadar götürölür. Önceleri Felsefe alanı içinde yer alan dil tartışmaları, MÖ 5. yüzyıldan başlayarak bir dilbilgisi anlayışına dönüşür. İlk çalışmalar tarihsel metinlerin anlaşılmasına yönelik olduğu için daha çok tarihsel dilbilim araştırmaları öne çıkmış ve 18. yüzyıldan sonra hız kazanmıştır.

Tarihsel dilbilimi araştırma ve yöntemleri, 20. yüzyılın başındaki kuruluşundan itibaren Türkiye Türkolojisini de büyük ölçüde etkilemiş ve Türkiyeli dilbilimcilerce bu alanda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak Türkiye Türkolojisi için *karşılaştırmalı dilbilim* (comparative linguistics) alanında aynı şeyi söylemek mümkün değıldir. 18. yüzyıldan itibaren batıda, hem Hint-Avrupa hem de Altay dillerinin akrabalık ilişkilerini ortaya koymaya yönelik karşılaştırmalı dilbilim araştırmalarının, teorik ve uygulamalı düzeyde ortaya koyduğu büyük birikimden Türkiye’deki çalışmalarda yararlanılmadığını görmek üzücüdür. Teorik olarak bütün dillerin birbiriyle karşılaştırılması mümkün olmakla birlikte, yapılması gereken, karşılaştırmalı dilbilimin 200 yıllık birikiminden yararlanarak, dil karşılaştırmasının hiç değılse en temel ilkelerine uymaya özen göstermektir. Bu yazının amacı da bu temel ilkeleri kısaca tanıtmaktır. Bu yapılırken, batıdaki, konuyla ilgili çok zengin literatür arasından büyük ölçüde Johanson 2007, Doerfer 1981, Anttilla 1989, Porzig 1995, Hock ve Joseph 1996, Fromkin vd. 2011’den yararlanılmıştır.

Karşılaştırmalı Dilbilim Yönteminin Hint-Avrupa Örneğindeki Tarihçesi:

W. Jones, 1786 yılında, Hindistan’da, İngiliz Bilim Derneğı’nde yaptığı konuşmada, dinin, bilimin ve yüksek edebiyatın dili olan Sanskritçenin Yunanca ve Latince ile yakın akraba olduğunu belirtmişti. W. Jones’u bu izlenime götüren, uzman olmayanların bile ilk bakışta fark edebilecekleri ortak sözcüklerdi. Yani odak, çağdaş dilbilim çalışmalarının öncesinde olduğu gibi henüz söz varlığı üzerindeydi. Bu ortak söz varlığı için birkaç örnek vermek gerekirse:

Sanskritçe	Yunanca	Latince	
<i>sapta</i>	<i>hepta</i>	<i>septem</i>	“yedi”
<i>pitar</i>	<i>pater</i>	<i>patér</i> vb.	“baba”

F. Schlegel, 1808 yılında, ilk kez karşılaştırma yöntemiyle ilgili bir kitap yayımlamış (*Über die Sprache und Weisheit der Indier*=Hintlilerin Dili ve Bilgeliğı Hakkında) ve söz varlığının karşılaştırılmasında sadece bütün ayrıntılarda eşit olanın eşit olarak kabulünü ve sapmaların nedenlerinin açıkça gösterilmesini istemiştir. Ayrıca Schlegel, ortak söz varlığında ünsüzlerin ünlülerden daha sağlam olarak korunduğunu da farketmişti. Schlegel’in önemli bir adımı da, tek tek sözcükleri karşılaştırmanın ötesine geçerek dil yapılarının karşılaştırılması gerektiğini söylemek olmuştur. “Karşılaştırmalı dilbilgisi” terimini ilk kez kullanan da Schlegel olmuştur.

Danimarkalı Rasmus Rask, 1814'te ödöl aldığı "Eski Nordik veya İzlanda Dilinin Kökeni Konusunda Araştırma" adlı makalesinde, Schlegel'in kitabından habersiz olarak onun yöntemle ilgili isteğini yerine getirdi. German dillerinden sadece Gotçayı ve Eski İngilizceyi, Almancanın da yalnız bugünkü şeklini bilen ve Sanskritçe bilmeyen Rask, Orta Çağ'da Norveç ve İzlanda'da konuşulan dili Avrupa'daki bütün dillerle karşılaştırmıştır. Karşılaştırmada, genellikle diller arasında ödünçlenmeyen temel söz varlığını yani sayı sözcüklerini, zamirleri, akrabalık adlarını ve vücut organlarıyla ilgili sözcükleri kullanan Rask'ın araştırmasındaki en önemli noktalardan biri, karşılaştırılan dillerin dilbilgisini de göz önünde bulundurmaktır. Karşılaştırma sonucu İzlanda dilinin en açık olarak Latince ve Yunanca ile akraba olduğunu belirlemiştir.

Rask'ın önemli gözlemlerinden biri, bir dildeki belirli bir sese karşılık başka bir dilde aynı sesin değil fakat sürekli olarak bir başka belirli sesin denk geldiği idi. Örneğin;

1. $s=h$ için: Lat. *septem* "7", Yun. *hepta*; Lat. *sus* "domuz", Yun. *hys* vb.
2. $d=t$ için: Lat. *decem* "10", Yun. *deka*, Got. (Eski Almanca) *taihun*, İng. *ten* vb.
3. $k=h$ için: Lat. *cornu* ($c=k$) "boynuz", Got. *haur*, Eski İzl. *horn* vb.
4. $o=a$ için: Lat. *octo* "sekiz", Yun. *okto*, Got. *ahtau* vb.

Denkliklerini pek çok örnekle destekleyen Rask'a göre *kurallı sapmalar tam eşitliğin yerini alabilecek durumdaydı*. Böylece karşılaştırmalı yöntemde ikinci aşamaya gelinmiş ve *akrabalık için eşitliğin değil kurallı sapmaların izlenmesi gerektiği* anlaşılmıştı. Yani karşılaştırmanın görevi, akraba diller arasındaki sadece ortak yönleri belirlemek değil akraba dillerin birbirinden ne gibi sapmalar gösterdiğini de ortaya koymaktır.

F. Schlegel'in, *Hintlilerin Dili ve Bilgeliği Hakkında* adlı kitabından etkilenen K. J. Windischmann, öğrencisi Franz Bopp'u, Sanskritçe öğrenmesi için Paris'e göndermişti. Bopp, öncelikle Sanskritçe, Yunanca, Latince, Farsça ve German dillerinin fiil çekimlerini karşılaştırarak 1816'da küçük bir kitap halinde yayımlamıştır. Böylece akraba dillerin sadece ses denklikleri açısından değil, yapısal açıdan da karşılaştırılabileceği ortaya çıkmıştır. Örneğin;

Sanskritçe: *bhar-a-mas* "taşı-yor-uz"

Yunanca: *pher-o-mes*

Latince: *fer-i-mus*

Gotça: *ber-a-m*

Böylece ilk kez bilimsel dil karşılaştırması yapmış olan Bopp, parçaların eşit olması durumunda ses denkliklerinin de daha kolay ortaya çıkabildiğini göstermiş oldu. Bopp'un karşılaştırmasından çıkan başka sonuçlar da vardır: Akraba olarak belirlenen diller, sadece söz varlığında değil, anlam nüanslarında, sözcüğün cümledeki rolünde de uyuşmaktadırlar. Bunlar

sözcükler gibi kolayca ödünçlenemezler. Dil akrabalığı terimi de ancak bu durumlarda kullanılabilir.

Karşılaştırmalı yöntemde bundan sonraki önemli isim Jakob Grimm'dir. Grimm, dil karşılaştırmalarının o zamana kadarki sonuçlarına dayanarak German dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisini yazmış ve 1822'de yayımlamıştır. Grimm, Rask'ın gördüğü kurallı sapmaları birbirinden bağımsız olarak değil, tek bir ses hareketinin farklı sonuçları olarak değerlendirmiştir. Bugün *Grimm Yasası* olarak bilinen bu ses olayı, eski kapantılı seslerin German dillerinde büyük değişikliğe uğraması, diğer akraba dillerde ise korunmasıdır. Örneğin “baba” anlamındaki sözcük Yunancada *patér*, Latince *pater* biçiminde, ötümsüz kapantılı /p-/ sesi ile başlarken, Gotçada *fadar* ve İngilizcede *father* olmuştur. Buradaki sapma kurallıdır ve akrabalık gösterir. Ancak Latince *pondus* “ağırlık” sözcüğüne karşılık İngilizce *pound* ve Yüksek Almanca *Pfund* denkliğinde, beklenen /f-/ bulunmadığı ve sözcükler /p-/ , /pf-/ sesleriyle başladıkları için bu sözcükler Latineden ödünçtür ve akrabalığı kanıtlamak için kullanılamazlar. Böylece karşılaştırmada üçüncü aşamaya gelinmiştir. Yani Schlegel “Sadece örtüşen sözcüklerin aynı olduğunu kabul edebiliriz.”, Rask “Kurallı sapmalar gösteren sözcükleri de eşit görebiliriz.”, derken Grimm, “Sözcükleri sadece belirli tarzda sapma gösterdikleri için eşit kabul edebiliriz” demektedir. Yani tümüyle eşit olan, düzenli sapma göstermeyen sözcükler akrabalık için kullanılamazlar. Bu, yöntemin son aşamasıdır.

Böylece dilbilimciler karşılaştırma yöntemi yoluyla, Jones, Bopp, Rask ve Grimm'i izleyerek, 6.000 yıl önce geliştiği var sayılan bir dili, Hint-Avrupa ana dilini tasarlamışlardır. Daha sonra bu yöntem, dağınık parçalar halinde dil malzemesinin bulunduğu farklı gruplara da uygulanmış ve karşılaştırmalı gramerleri hazırlanmıştır. Örneğin Doğu Avrupa ve Batı Asya'da *Ural Dilleri*, Orta ve Güney Afrika'da *Bantu Dilleri*, Güney Hindistan'da *Dravid Dilleri*, Doğu Asya'da *Tibet-Çin Dilleri* vb.

Düzensiz Sapmalar ve Türleri:

Karşılaştırmalı yöntemle, akrabalığın temelinde düzenli ses sapmalarının bulunduğu ortaya konulmuştu. Fakat sapmaların tümü düzenli değildi. Örnekseme ve ödünçleme gibi düzensiz değişiklikler tarihsel açıdan doğruluğu engellemekteydi. Bu düzensiz sapmaların nedenleri ayrı ayrı açıklanmalıydı. Eğer bu yapılamıyorsa, bu durumda ses yasası doğru belirlenememiş demektir. Örneğin Eski Almancadaki /uo/ diftongu yeni Almancada uzun /ū/ sesine değiştiği halde (*guot* “iyi”>*gut* [gūt okunur]), *Muoter* “anne”>*Mutter* sözcüğünde bu değişme olmamıştır, /u/ kısa söylenir. Bunun açıklaması şudur: *Mutter* sözcüğü kullanım sıklığından ve hitapta çok yer almasından ötürü daha farklı vurgulanmaktadır ve bu nedenle kısalmıştır. Yani bu örnekteki kuralsız sapmanın nedeni *vurgu*'dur.

Vurguyla ilgili sapmalara Türk dillerinden de örnek verilebilir. Örneğin Yakutçaya Rusçadan giren kısa ünlülü sözcüklerde ünlünün uzamasının nedeni, bulunduğu hecenin Rusçada vurgulu olmasıdır: Rus. *karandāš* “kurşunkalem”>Yak. *ḡarandās*, Rus. *kapkán* “kapan, tuzak” (<Genel Türkçe *kapkan*)>Yak. *kapkán* ay.

Bir başka örnek ise Sanskritçe *bandhas* ve Almanca *Band* sözcükleridir. Sanskritçedeki /b-/ sesine karşılık Almancada kurallı olarak /pf-/ bulunması gerekiyordu. Almancadaki /b-/ sesi ise Sanskritçede /bh-/ bulunmasını gerektiriyordu. Yani kurallı denklik Sanskritçe /bh/=Almanca /b-/ idi, örneğin Sans. *bhratar*=Alm. *bruder* “erkek kardeş”. Sanskritçe *bandhas* ve Almanca *Band* denkliğindeki kuralsız sapma başka yüzlerce örnekte de vardı. Bu sapmanın çözümü 1837’de R. von Raumer’den gelmiştir. Sanskritçede yan yana iki hecede soluklu ses bulunduğu birinci sesteki soluk siliniyordu. Yani sözcük aslında Sanskritçede **bhandhas* idi ve ikinci hecedeki /dh/ soluklusundan ötürü ilk hecedeki /h/ kaybolmuştu.

Genç Gramerciler adıyla anılan bir grup, 1870’li yılların ortasında bu kuralsız sapmaların nedenlerini kurala bağlamaya çalıştı fakat eski araştırmacılar konuşmanın saf bir doğa olayı olmadığını, insana özgü bir faaliyet olduğunu ve istisnasız kurallara bağlanamayacağını öne sürdüler. Genç Gramerciler bunun üzerine beklenen ses gelişmesinin gerçekleşmediği durumları inceleyerek sapma nedenlerini belirlemeye çalıştılar. Bunu yaparken benzer görünen durumlarda aynı ses değişmesinin gerçekleşmediğini farkettiler. Örneğin, Orta Yüksek Almancada (*Ich*) *binde* “bağlıyorum” fiilindeki kısa /i/ ünlüsü bugünkü Almancada yine kısa bir /i/ iken, (*Ich*) *lige* “yatıyorum” fiilindeki kısa /i/ bugün uzun /i/ olmuştur: *liege* (okunuşu *līge*). Fakat iki yapı dikkatle incelendiğinde aslında koşulların eşit olmadığı görülecektir. *binde* yapısında /i/ ünlüsü kapalı bir hecede iken *liegen* yapısında açık hecede bulunmaktadır. Benzer diğer örnekler incelendiğinde de görülmüştür ki açık hecelerde, Orta Yüksek Almancadaki bütün /i/ sesleri bugünkü Almancada uzamış, kapalı hecelerdekiler kısalıklarını korumuşlardır. Aynı özelliği Türkçeye girmiş yabancı sözcüklerde de görebiliriz. *hayat*, *hesap*, *hukuk* vb. ödünç sözcüklerin aslında uzun olan ikinci ünlüleri yalın durumda veya bir ünsüzden önce, yani kapalı hecede kısa söylenirken bir ünlüden önce, yani açık hecede orijinal uzunluk ortaya çıkar: *hayāt-ım*, *hesāb-ı*, *hukūk-a* vb.

Bu gibi durumlar Genç Gramercilerin şu ilkeye ulaşmasını sağlamıştır: “Dilin sesleri ancak benzer koşullar altında benzer biçimde değişir.” Bu koşullar ise ses çevresi (ünlü yanı, ünsüz yanı vb.), sesin hecedeki yeri (açık-kapalı) veya sesin sözcükteki yeri (ilk ses, iç ses, son ses), vurgulama vb.dir. Yani sapmalar kurallara bağlanamaz değildi ancak çeşitlilik, yani sapmaya neden olan etkenler çok fazlaydı.

Ancak kuralsız sapmaların tümünü açıklamak için bunlar da yeterli değildi. Bunlar dışındaki kuralsız sapma nedenlerinin en önemlileri şöyle sıralanabilir:

Örnekseme (analoji): Örnekseme, bir dilde önceden bulunan bir yapı örneğine benzer biçimde yeni bir birim oluşturulması işlemidir. Dile görece bir nedenlilik ve söyleyiş kolaylığı kazandıran örnekseme örneklerine bütün dillerde çok sayıda rastlanır. Türkçeden örnek vermek gerekirse; bilindiği gibi Türkçede ilgi eki /-(n)Xn/’dir. Ancak birinci tekil ve çoğul kişi zamirleri ilgi ekini /-im/ olarak alır ve böylece ekin kullanımında seslik bir sapma ortaya çıkar. Bu sapmanın nedeni, Türkçede birinci kişi ile ilgili diğer eklerin (iyelik *kitab-ım*, bildirme eki *Evde-y-im*, kişi eki *gel-di-m*) /-m/ sesi taşımalarıdır. /-m/’li bu eklere örnekseme yoluyla, birinci kişi zamirlerine gelen ilgi eki de /-im/ olmuştur. Bir başka örnek geçmiş zamanın çokluk birinci kişisinde ortaya çıkan *-k* ekidir. Eski Türkçede geçmiş zaman çokluk birinci kişide *-mXz* kullanılırken (*bas-dı-muz* “bastık”), bugün ortaya çıkan *-k* ekinin nedeni *-duk/-dük* ortacına örneksemedir. Buradaki *-k* sesi kişi eki zannedilerek yanlış bölünmüş ve bugün geçmiş zaman ve koşul çokluk birinci kişilere bu biçimde eklenmeye başlamıştır.

Benzeşme (assimilation): Benzeşme, dillerde en az çaba yasası gereği, bir sesin çıkış yeri ya da biçimi açısından bir başka sese benzer ya da eş duruma getirilmesi olarak açıklanır. Ünlü ve ünsüz uyumları gibi yaygın örnekleri olabileceği gibi düzensiz ses sapmalarına da neden olabilir.

Benzeşme yan yana bulunan sesler arasında gerçekleştiğinde yakın benzeşme olarak adlandırılır: *karanlık>karannık*. Ancak farklı hecelerdeki sesler arasında da olabilir: *etmek>ekmek*. Bu tür benzeşmeler uzak benzeşme olarak adlandırılır.

Türkçede sık rastlanan benzeşme örneklerinden biri /nb/ ünsüz çifti içindeki geniz sesi /n/’nin, yanındaki dudak ünsüzüne benzeyerek geniz-çiftidudak sesi /m/’ye dönmesidir. /nb/>/mb/ değişmesi hem Türkçe sözcüklerde hem de Arapça, Farsça alıntılarda karşımıza çıkar: *anbar>ambar*, *kanbur>kambur*, *tenbel>tembel*, *canbaz>cambaz*, *saklanbaç>saklambaç*, *dolanbaç>dolambaç*, *penbe>pembe* vb.

Düşme: Sözcük içinde bir sesin kaybolması olayıdır. Ünlü ve ünsüzlerle ilgili olabilir. Kısmen kurallı ve yaygın olabileceği gibi dağınık da olabilir. Örneğin Türkçede çok heceli sözcüklerin sonundaki ve ek başındaki /-G/ sesi kısmen kurallı olarak düşmüştür: *kapıg>kapı*, *taşgaru>>dışarı*, *ölüg>ölü*, *yalgan>yalan* vb. Ancak, örneğin akıcı /r/ ve /l/ ünsüzlerinin yitimi dağınıktır ve sapmalara neden olur: *oltur->otur-*, *keltür->getir-*, *berk>pek*, *arslan>aslan* vb. Yine dağınık ünlü düşmeleri de farklı sapmalar oluşturur: *isicek>sıcak*, *ısıtma> sıtma*, *umutlu>mutlu* vb.

Bazen bir sesin düşmesi, önceki ünlünün uzamasına neden olur ve bu uzunluğa *telafi uzunluğu* denir. Örneğin İngilizce *tooth* “diş” sözcüğü Ana Hint-Avrupa **dont* biçiminden türemiştir. /n/ ünsüzünün yitimi /o/ ünlüsünün uzamasına neden olmuştur. Türkiye Türkçesinde ise

yazıya yansıyan bir örnek bulunmamakla birlikte, sızıcı /ğ/ sesinin bulunduğu çevrelerde, söyleyişte ikincil bir uzunluk ortaya çıkar: *dağa>dā, bağlı>bāl* vb.

Türeme: Ses türemesinin bütün dillerde görülen yaygın bir alt türü, söz başı ünsüz çiftlerinden önce veya ünsüz çiftinin arasında ünlü türemesidir. Örneğin Latince *spata* “kılıç”>İspanyolca *espada*. Bu olay Türkçedeki ödünç sözcüklerin Türkçeleşme sürecinde de çok yaygındır: İtal. *scala>iskele*, Fran. *station>istasyon*, Alm. *Groschen>kuruş*, Fran. *clup>kulüp* vb. Türkçede söz sonunda bulunamayan ünsüz çiftleri arasında da ünlü türer: Ar. *fıkr>fikir*, Ar. *zehr>zehir* vb. Ayrıca Türkçede söz başında bulunamayan ünsüzlerden önce de genellikle yazı dilinde bir ünlü türer: Fars. *rişte>erişte*, Yun. *limon>ilimon* vb.

Sadece ünlüler değil ünsüzler de türeyerek sapmalara neden olur. Özellikle geniz sesleri ile bir sonraki akıcı sesler arasında ünsüz türemesi dillerde yaygın görülen bir olaydır. Örneğin *tunrian* “gök gürlemek”> *tundrian>İng. thunder*. Türkçede ödünç sözcüklerdeki ikiz ünlüden kaçınmak amacıyla görülen ünsüz türemesi yaygın ve kurallıdır: *laboratuar>laboratuvar*, *mai>mavi*, *dialog>diyalog*. Bunun dışında dağınık ünsüz türemeleri de görünür: *ur->vur-*, *tuç>tunç*, *kaplubağa>kaplumbağa*, *ortaca>ortanca* vb.

Söyleyişsel ve İşitimsel Sapmalar: Ses değişimleri en iyi şekilde söyleyiş faktörleriyle açıklanabilir. Hiçbir ana dili konuşuruna ana diline ait sesleri nasıl çıkaracağı başkaları tarafından anlatılmaz. Sesleri işiterek nasıl söyleyeceğimizi öğreniriz. Ancak bu süreçte kimi hatalar ortaya çıkabilir. Göze batan hatalar zaman içinde düzeltilir. Ancak daha az göze batan sapmalar devam edebilir. Özellikle çocukların bu süreçte yapabileceği hataların sınırı yoktur. Böylece kimi ses sapmalarının ortaya çıkışı yanlış anlamadan kaynaklanmaktadır. Örneğin *göçüşme* (metatez) örnekleri bu tip yanlış duymaların sonucu oluşan sapmalardır: *semri->semir-*, *eçkü>keçi*, Yun. *horyat>hoyrat*, Yun. *boreas>poyraz*, Far. *çehār yek>çār yek>çeyrek* vb. Örneklerin çoğu konuşma diline aittir: *köprü>körpü*, *yalnız>yanlız*, *yanlış>yalnış* vb.

Dağınık (sporadic) Sapmalar: Hece, sözcük ve cümle ezgisi, vurgu, hızlı, yavaş, öfkeli konuşma vb. etmenler de sözcüklerde değişikliğe neden olur. Bu değişik biçimler sadece ortaya çıktıkları koşullarda değil, her koşulda kullanılabilmektedir.

Süreyle Bağlı Sapmalar: Hiçbir ses değişimi sonsuza dek sürmez. Ses değişimlerinin geçerli olduğu belli bir süre (on yıl, yüz yıl, bin yıl vb.) vardır. Bu, ses değişimlerinin, doğa yasalarından çok önemli bir farklılığıdır. Bir ses değişmesi eğilimi sona erdikten sonra ortaya çıkan aynı ses

aynı değişime uğramaz. Örneğin Çuvaşçada söz başı /y-/ sesleri kurallı olarak /ş-/ olmuştur: *yeti* “7”>*şıççĭ*, *ye*->*şı*- vb. Ancak bugün Çuvaşçada hala söz başında /y-/ sesi vardır: *ăçĭg* “acı”>*yüşĭ*, *id-* “göndermek”>*yar-* vb. Çuvaşçada söz başı /y-/ sesinin gösterimindeki bu sapmanın nedeni, türeme /y/ sesinin Çuvaşçada /y-/>/ş-/ eğilimi bittikten sonra ortaya çıkmış olmasıdır. Bu tip sapmalar bize aynı zamanda değişmelerin, gerçek zamanları hakkında değilse de, görece zamanları hakkında bilgi verir (*relative chronology*). Yani bu örneğe göre Çuvaşçada /y-/>/ş-/ değişimi /y-/ türemesinden önce gerçekleşmiş ve bitmiştir. Sonradan türeyen /y-/ sesi de bu nedenle değişmeden kalmıştır. Aksi durumda bugün Çuvaşçada söz başında /y-/ sesi bulunmayacaktı. Bu şekilde iki ses değişmesinden hangisinin daha önce gerçekleştiği de ortaya çıkmaktadır. Önce /y-/’ler /ş-/ olmuş ve sonra da Çuvaşçada bir /y-/ türemesi gerçekleşmiştir.

Ses değişmelerindeki süreye bağlılık, aynı sözcüğün farklı sesbilgisel biçimlerinin de ortaya çıkmasına neden olur. Örneğin Farsça *bâdem*, sözcüğünün Türkçede *badem* ve *payam* (Acıpayam yer adında) biçimlerinin bulunması bununla ilgilidir. *payam* biçimi Türkçeye, /b-/>/p-/ ve /d>y/ değişimleri hüküm sürerken alınmış ve *payam* biçimi ortaya çıkmıştır. *badem* biçimi ise, Türkçede bu değişimler sona erdikten sonra sözcüğün ikinci kez ödünçlendiğini gösterir. Buradan, Türkçede /b-/>/p-/ ve /d>y/ değişmelerinin görece kronolojisi hakkında da bilgi edinebiliriz.

Yere Bağlı Sapmalar: Coğrafyaya bağlı sapmalar da düzensiz görünümlere neden olurlar. Herhangi bir dil varyantında, başka bir coğrafi varyanta ait sözcük bulunabilir. Örneğin Türkiye Türkçesinde /ö/ ünlüsü korunduğu halde *güzel* (<*közel*) sözcüğünde daralmış olması, bu sözcüğün, geniş-yuvarlak ünlüleri daraltan Rumeli ağızlarından standart dile girmiş olduğunu gösterir. Yine Eski Türkçe söz başı /b-/ , /t-/ , /k-/ seslerinin bugün Türkiye Türkçesinde, aynı koşullar altında, hem ötümlü, hem de ötümsüz biçimlerinin bulunması da ancak ağız farklılığıyla açıklanabilir.

Anlama Bağlı Sapmalar: Bazen aynı biçime sahip iki sözcük, aynı sesbilgisel koşullar altında, farklı anlamlar taşıyan iki ayrı ses yapısına değişir. Örneğin *alındı* “makbuz” / *alıntı* “iktibas”, *yaratan* “yaratan” / *yaradan* “tanrı” vb. Veya bir sözcüğün eski ve yeni biçimleri farklı anlam/işlev taşıyor olabilir. Örneğin Eski Türkçenin *takı* bağlacı Türkiye Türkçesinde *da* olarak yaşamaktayken, özellikle vurgulanmak istendiğinde *dahi* biçimi de kullanılmaktadır. Özel ad olarak kullanılan *Âdem* yanında, genel bir sözcük olarak ondan gelişmiş *adam* da yer alır.

Başka bir durum, bir grup içinde bir sözcüğün veya bir sözcük içinde bir hecenin bütün içinde önemsiz hale gelmesiyle ses açısından da zayıflamasıdır. Yani işlev de ses bakımından değişmelere neden olmaktadır. Örneğin Almanca *zwar* “gerçi” sözcüğü aslında *ze ware* “gerçekte” birleşik yapısından gelir. Ancak *ze* sözcüğü Almancada *zu* biçiminde bağımsız bir ilgeç olarak kullanılırken *zwar* yapısında sadece bir /z/ sesine dönüşür. Aynı durum için Türkçeden /-DXr/

bildirme eki örnek olarak verilebilir. Bu ek Türkçede *dur-ur* yapısında eski biçimini korurken, ek olarak kullanıldığında /-DXr/’a değişir: *böyle-dir, yukarıda-dır* vb.

Bu durum cümleler ve özellikle selamlaşma ve nezaket kalıplarında da çok etkilidir. Almancada *Ich bitte* yerine sadece *bitte* veya Macarcada *Bocsánat kérem* (Türkçe *boşanmak* fiilinden) “özür diliyorum” yerine sadece *Bocs!* kullanılması gibi.

Sözcüğün Ait Olduğu Dil Tabakasına Bağlı Sapmalar: Sözcüklerin ait olduğu tabaka da sesin kaderi üzerinde etkilidir. Örneğin Yüksek Almancada *Schicksal* “kader”, *Mühsal* “zahmet”, *Labsal* “teselli” gibi sözcüklerin ikinci hecelerinde tam bir ünlü bulunurken, aynı ek ile türemiş *Füllsel* “dolma içi”, *Streusel* “pasta üstüne serpilene şey” gibi sözcüklerde bu tam ünlü zayıflayıp /e/ olmuştur. Çünkü ilk gruptaki sözcükler yüksek ve resmi üsluba aitken, ikinci gruptakiler mutfağa aittir.

Böylece seslerin gelişimini etkileyen koşullar giderek çeşitlenmiştir ve bu araştırmalar bugün de sürmektedir. Genç Gramercilerin çalışmaları sonucunda, ses gelişimindeki çeşitliliğin hesap edilemeyeceği yolundaki inancın yerini gelişmedeki koşulların çokluğu inancı almıştır. Ses gelişimini etkileyen koşulların çokluğu, dillerdeki düzensizliğin değil de, her şeye rağmen hüküm süren düzenliliğin şaşırtıcı olduğunu göstermektedir. Bütün sapmalar yine de kurallı örneklerin çok küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Dil Akrabalığının Kuruluşu:

İki dil birbirine benziyorsa ve bu benzerlik tesadüflere ve ödünçlemelere dayanmıyorsa veya evrensel dilbilgisinin bir parçası değilse, o zaman iki dilin ortak bir dilden geldiği sonucunu çıkarabiliriz. Örneğin İngilizce, Almanca, Danca, Norveççe gibi dillerin temel söz varlığının benzerliği tesadüf veya ödünçleme olamayacak kadar açıktır. Bu nedenle bu diller için bir Ana Germanca tasarlanabilir. Tasarlanan bu dilin yazılı kayıtları ve doğal konuşmacıları yoktur; kısmen tasarlanmış bir dildir ve özellikleri, kendisinden kaynaklanan dillere dayanılarak belirlenebilir. Ana Germancadan kaynaklanan diller sadece söz varlığını değil, düzensiz fiiller, *to be* fiili, sözdizimi kuralları gibi dilbilgisel özellikleri de paylaşırlar.

Eğer birkaç dilin ilişkili olduğunu biliyorsak veya tahmin ediyorsak, bu dillerin gittiği ana dil *karşılaştırmalı yöntem* ile belirlenebilir. Karşılaştırmalı yöntemin de dayandığı kimi ilkeler vardır. Bu ilkelerden en önemli olanı *rekonstrüksiyondur*. Tarihsel dilbilimcilerin çoğuna göre, genetik akrabalık için en güvenilir yöntem rekonstrüksiyondur. Akrabalığın ortaya konulabilmesi ve aynı zamanda rekonstrüksiyonun da sağlam olması için uyulması gereken başka ilkeler de vardır. Bunların başlıcaları, tesadüfi benzerliklerden kaçınmak, yansıma sözcükleri ve bebek diline

ait sözcükleri rekonstrüksiyonda kullanmamak, dil ilişkileri sonucu ortaya çıkan benzerlikleri genetik akrabalığı kanıtlamak için kullanmamak, aykırı gelişmelerin de paylaşıp paylaşılmadığına dikkat etmektir. Bu bölümde bu ilkeler kısaca ele alınacaktır.

Rekonstrüksiyon:

Kökteş sözcükler akraba dillerde aynı atadan gelişmiş sözcüklerdir. Sürekli değil ama sık sık farklı dillerde aynı anlama gelirler. Hint-Avrupa dillerinden örnek verirsek; Latince'den kaynaklanan aşağıdaki dillerde, üç sözcüğün karşılıkları şöyledir:

Fransızca	İtalyanca	İspanyolca	Portekizce	
<i>cher</i>	<i>caro</i>	<i>caro</i>	<i>caro</i>	“değerli”
<i>champ</i>	<i>campo</i>	<i>campo</i>	<i>campo</i>	“saha”
<i>chandelle</i>	<i>candel</i>	<i>acandel</i>	<i>acandeia</i>	“mum”

Görüldüğü üzere, Fransızcadaki /ch/ sesine karşılık diğer üç dilde /k/ (yazılışı /c/) bulunur. Bu düzenli ses denkliği bu dört dilin aynı ana dilden geldiğini gösterir. Karşılaştırmalı yöntem, ana dilde bu üç sözcük için /k/ tasarlamamızı sağlar, yani ana dilin /k/ sesi üç dilde korunurken Fransızcada /ch/ sesine değişmiştir.

Araştırmacılar, karşılaştırmalı yöntemi kullanarak, potansiyel olarak ilişkili dillerdeki kökteşler arasında bulunan ses denkliklerini belirler. Her ses denkliği için, ana dilde en benzer ses tasarlanır. Her kardeş dilin, ana dilden gelişirken ortaya çıkardığı çeşitli ses değişimleri belirlenir. Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, bazen araştırmacının, ana dilin tasarlanması için seçtiği ses, denklikte en sık görülen sestir. Bu, rekonstrüksiyonun “çoğunluk kuralı” ilkesidir.

Diğer etkenlerin çoğunluk ilkesine ağır bastığı da olabilir. Belli ses değişimleri olasılığı, araştırmacıları, verilerde en az görünen hatta hiç görünmeyen sesi de ana dil için tasarlamaya ikna edebilir. Örneğin, varsayımsal dört dile ait şu örneklerle bakalım:

A dili	B dili	C dili	D dili
<i>hono</i>	<i>hono</i>	<i>fono</i>	<i>vono</i>
<i>hari</i>	<i>hari</i>	<i>fari</i>	<i>veli</i>
<i>hor</i>	<i>hor</i>	<i>for</i>	<i>vol</i>

A ve B dilinde /h/, C dilinde /f/ ve D dilinde /v/ bulunur. Burada çoğunluk ilkesini uygulayarak ana dil için /h/ sesini tasarlamamız gerekir. Fakat tarihsel ve sesbilgisel araştırmalarla

ilgili verilere dayanarak /h/ sesinin /v/ olmasının seyrek görünen bir durum olduğunu biliyoruz. Tersine, sesbilgisel araştırmalar ve tarihsel veriler bize gösteriyor ki /f/ ve /v/ sesleri /h/ olabilir. Ayrıca bunun akustik bir açıklaması da vardır. Bu nedenle araştırmacılar burada ana dile ait sesi /**f*/ olarak tasarlayacak ve A ve B dilleri için /f/ > /h/, D dili için de /f/ > /v/ değişimi varsayacaktır. Böyle bir sonuç için büyük deneyim ve birikim gerektiği de açıktır.

Sözcüklerdeki diğer denkliklerde ise sorun yoktur:

o-o-o-o *n-n-n-n* *a-a-a-e* *r-r-r-l*

Bu diziliş, ana dil için /**o*/, /**n*/, /**a*/ ve /**r*/ seslerinin tasarlanmasına izin verir. Bu durumda açıklama, “D dilinde /**a*/ sesi /e/; /**r*/ sesi /l/ olmuştur” biçiminde yapılacaktır. Bu değişimler, dünyanın bütün dillerinde görülebilen doğal ses değişimleridir.

Ses denkliklerine dayanılarak yukarıda verilen üç sözcüğün ana dildeki tasarlanmış biçimleri de **fono*, **fari* ve **for* olacaktır. Bu örneklerde, dört dil arasında en çok değişen D dilidir; C dili ise en koruyucu olandır ve taşıdığı biçimler ana dil için tasarlananlarla aynıdır.

Rekonstrüksiyonun, yani tasarlanmış veri ve sistemler ile varsayılmış değişikliklerin *doğal olması* bir başka önemli ilkedir. Başka bir deyişle, modern biçimlerden yola çıkılarak tasarlanmış ses, tarihsel sesbilgisi araştırmalarının ortaya koyduğu ses değişimi eğilimleriyle uyumlu olmalı, bugünkü dillerde bulunan seslerden çok farklı olmamalı, tüm farklı gelişmeleri açıklayacak bir ses olmalıdır. Aşağıdaki dört Hint-Avrupa dilinden alınmış örneklerle bakalım:

Sanskritçe	Grekçe	Latince	Germanik		Rekons.
<i>pitar</i>	<i>patér</i>	<i>pater</i>	Gotça: <i>fadar</i>	“baba”	<i>*ī</i>
<i>aṣṣati</i>	<i>ágō</i>	<i>ago</i>	Gotça: <i>aka</i>	“sürmek”	<i>*a</i>

İlk dizide, çoğunluk ilkesine göre hareket edildiğinde ana dil için **a* sesinin tasarlanması gerekir. Ancak ikinci dizide tasarlanmış ana ses kesinlikle /**a*/ olduğu için, ilk dizide Sanskritçe için /a/ > /i/ değişmesi kabul etmek, tarihsel sesbilimin sağladığı verilere göre doğal değildir. Burada doğal bir rekonstrüksiyon **ī* sesidir. Bu ses doğal olarak /a/ ve /i/ seslerine değişebilir. Eğer ana dil için /**a*/ sesi tasarlanmış olsaydık bu durumda /**a*/ sesinin Sanskritçede hem /i/ sesine (ilk dizi) değiştiğini hem de /a/ olarak korunduğunu (ikinci dizi) kabul etmiş olacaktık. Yani aynı ses için iki ayrı gelişme kabul etmemiz gerekecekti. Bu denklikte *doğal eğilim ilkesi çoğunluk ilkesine* ağır basmıştır.

Bu tip değişimler, sesbilgisel bağlamdan bağımsız geliştikleri için *koşulsuz ses değişimleri* olarak adlandırılırlar. Kimi ses değişimleri ise belli pozisyonlarda gerçekleşir yani *koşullu ses değişimleri*’dirler. Örneğin İtalyancanın üç diyalektinden alınmış şu iki örneğe bakalım:

Standart	Kuzey	Lombard	
<i>fis:o</i>	<i>fiso</i>	<i>fis</i>	“sabit”
<i>kas:a</i>	<i>kasa</i>	<i>kasĩ</i>	“kabine”

Buradaki ses denklikleri *f-f-f i-i-i s:-s-s o-o-ø k-k-k a-a-a a-a-ĩ* olarak görünmektedir. Dizilere göre /*f/, /*i/ ve /*k/ sesleri sorunsuzdur, kolayca tasarlanabilirler. Uzun /s:/ ünsüzünün genellikle /s/ sesine değiştiğini bildiğimiz için /s:/-s/-s/ dizisinin rekonstrüksiyonu da /*s:/ olarak yapılmalıdır. Bu durumda Kuzey ve Lombard diyalektinde kısalma gerçekleşmiş demektir.

Lombard diyalektinde ayrıca söz sonundaki ünlüler zayıflamıştır ve bu da dillerde bilinen bir eğilimdir. Lombard diyalektindeki bu durum aynı zamanda koşullu bir ses değişmesidir. /o/ sesi söz sonunda silinmiştir ama diğer durumlarda korunmaktadır. Aynı şekilde /a/ ünlüsü söz sonunda zayıflayarak /ĩ/ olmuştur ama diğer pozisyonlarda korunmaktadır. Bu örneklerdeki koşul, söz sonunda bulunmaktır. Bunlara dayanarak, her iki sözcüğün ana dildeki biçimleri **fis:o* ve **kas:a* olarak tasarlanmalıdır.

Koşullu ses değişimleri için Türk dillerinden de örnek verebiliriz. Örneğin Çuvaşçada söz başı birincil **t-* ve **s-* ünsüzleri korunduğu halde, *ı, i* ünlüleri önünde kaldıkları pozisyonda sırasıyla *ç-* ve *ş-* olurlar: *tıl* “dil”> *çıl-he*, *til-* “dilemek”>*çıl-*; *sinjek*>*şına*, **sārig* “sarı”>**siarig*>*şuri* “beyaz” vb.

Rekonstrüksiyonda veriler gerektiğinden fazla olmamalıdır. Verilerle kastedilen ana dil için tasarlanmış biçimler ve bu biçimlerin aynı ana dilden türeyen dillerde tespit edilmiş biçimlere dönüşmek için ihtiyaç duyduğu değişimlerdir. Örneğin aşağıdaki türden bir rekonstrüksiyon bu ilkeye aykırıdır:

Sanskritçe	Latince Germanik	Rekonstrük.
<i>idam</i>	<i>id(em)</i>	Gotça: <i>ita</i> “o” *æ

Burada ana dil için *æ* sesinin kabulü tümüyle gereksizdir. Çünkü bu durumda üç akraba dilde de ayrı ayrı *æ>i* değişimi kabul etmek gerekir. Ya da bu *æ>i* değişimi önce ana dilde ortaya çıkmıştır. Her iki durumda da bir *æ* sesi tasarlamak gereksizdir. Ana biçim tasarlanırken, mümkün olduğunca “en az değişim” ilkesiyle hareket edilmelidir. Burada çoğunluk ilkesiyle hareket ederek ana dil için **i* tasarlamak yeterlidir.

Rekonstrüksiyonun bir başka ilkesi, karşılaştırma için dilin mümkün olduğu kadar en eski dönemine ait verileri kullanmaktır. Akraba diller arasındaki benzerlik geriye doğru gidildikçe arttığı için, en eski verileri kullanmak rekonstrüksiyonu daha kolay hale getirir. Örneğin Sanskritçe (Eski Hintçe) *asti* “to be” fiili ile Eski İngilizce *is* arasındaki benzerlik açıkken, aynı sözcüğün Hintçe *hai* ve Modern İngilizce *is* biçimleri arasında hiçbir benzerlik yoktur. Yine Türkçe *baş* ve

kökteşi olan Çuvaşça *puś* sözcükleri arasında ortak hiçbir ses yokken, 14. yüzyıla ait Volga Bulgarçası *baç-ne* “başında” verisini kullanırsak iki sözcük arasındaki ilişki açıkça görülür.

Bazen yeni biçimler arasındaki ilişki de çok açık olabilir. Yine Sanskritçe (Eski Hintçe) *dvāu* “iki”, Eski İngilizce *twā* ile bunların yeni biçimleri olan Hintçe *dō* ve Modern İngilizce *two*’yu karşılaştırsak, eski ve yeni biçimler arasındaki benzerliği açıkça görebiliriz. Fakat eski dönemlerle karşılaştırıldığında, yeni dönemlerdeki böyle denklikler çok daha azdır. Bazı durumlarda ise, aynı ana dilden geldiğini bildiğimiz sözcükler, dilin en eski döneminde bile o kadar değişmişlerdir ki bunlar arasındaki ilişki ancak çok yoğun bir karşılaştırmalı rekonstrüksiyon çalışması ile ortaya konabilir.

Bazen de aynı ana dilden gelen kökteş iki biçim arasındaki ilişki ancak üçüncü bir akraba dile ait kökteş sözcükle kanıtlanabilir. Örneğin Sanskritçe (Eski Hintçe) *śrṅga* “boynuz”, Eski İngilizce *horn* ve Hintçe *sṅg*, Modern İngilizce *horn* biçimleri arasındaki ilişki ancak üçüncü bir dile ait veriyle, yani Grekçe *kéras* “boynuz” biçiminin varlığıyla ortaya konabilmiştir. Türkçe *çık-* fiiliyle, Yakutça *tağıs-* fiilinin kökteş olduğu ancak Eski Türkçe *taş-ı-k-* verisiyle anlaşılabilir: Tü. *çık-<*tşık-<taş-ı-k-*; Yak. *tağıs-<tak-ı-ş-* (göçüşmeli biçim) *<taş-ı-k-*.

Karşılaştırmalı rekonstrüksiyon, dilleri sınıflandırmak ve eski dönemleri tasarlamak için ses değişmelerinin kurallılığına dayanır. Aynı sözcüğün bütün akraba dillerde korunuyor olması çok az rastlanan bir durum olduğu için önemli olan sözcükleri karşılaştırmak değil, sesleri karşılaştırmak, seslerin kaderini sözcükler üzerinden izlemektir.

Eğer aradan çok uzun bir süre geçmişse ve bu süre içinde akraba diller birbirinden çok uzaklaşmışsa, akrabalığı kanıtlamak çok zor hatta imkansız olabilir.

Rekonstrüksiyonlar çoğu defa söz varlığına dayanmakla birlikte, sözlüksel rekonstrüksiyonda sesbilgisi genellikle biçimbilgisi ve sözdiziminden daha az güvenilirdir. Bu nedenle karşılaştırmalı yöntemde ses denklikleri yanında biçim ve dizim denklikleri de dikkate alınır. Denkliklerin kuruluşundan sonra anlamsal özdeşlik de yöntemi destekler ancak buradaki sorun anlamsal değişiklikler için gerçek kuralların olmayışıdır.

Tesadüfi Benzerlikler:

Herhangi iki dil arasında, tesadüfen, ses yapısı ve anlam açısından benzer sözcükler bulunması son derece doğaldır. Örneğin Yunanca *énas* “bir” ile İngilizce *one* arasındaki benzerlik şans eseridir. Yunanca biçim daha eski bir **sem-s*’ten gelir ve bu biçim de İngilizcedeki *same* ile aynı köktendir.

“Göz” anlamındaki Yunanca *māti* ve Malayca *mata* da ses ve anlam açısından benzerlikleriyle dikkat çekicidirler. Fakat Yunanca biçim, daha eski bir *ómma* “göz” sözcüğünün

küçültme ekli *ommátion* biçimine gider. *ómma* biçimi de daha eski bir **ok^w-m(e)n-*’den türemiştir ve *-m(e)n-* burada bir türetme ekidir. Yani sadece **ok^w* ögesinin birincil anlamı “göz”dür. Malayca *mata* yapısında da *-ta* ögesi “görüş” anlamındadır ve *-ma* önektir.

Türkçe *umut* ve Farsça *ümîd* arasındaki benzerlik de tümüyle tesadüfidir. Bilindiği gibi Türkçe *umut* adı *um-* eyleminden türemiştir ve iki dil arasındaki genetik ilişkiyi göstermez. Türkçe *öküz* ve İngilizce *ox* arasındaki benzerlik de günümüze özgü bir durumdur. Türkçe biçimin rekonstrüksiyonu, Çuvaşça *vîkîr* ve Orta Moğolca *hüker* biçimlerine dayanılarak **höküir* şeklinde yapılmalıdır.

Bir başka örnek İngilizce *bad* “kötü” ile buna ses ve anlam açısından çok benzeyen Farsça *bed*’dir. Farsça sözcük Pehlevicede *wad* biçiminden türemiştir ve söz başındaki *w-* sesi, İngilizce biçimin başındaki *b-* ile ilişkili olamaz.

Diller karşılaştırıldığında, bunlar gibi yüzlerce şans eseri benzerlik ortaya çıkar. Ancak sözcüklerin tarihsel gelişmelerinin incelenmesi ve kökenlerinin ortaya konulması yanlış değerlendirmelerini engelleyecektir. Ayrıca bunlar dağınık örnekler olmalarıyla, düzenli ses denklilikleri içinde bulunan sözcüklerden kolayca ayrılırlar. Dikkate alınması gereken bir durum da akraba dillerin geriye doğru gidildikçe benzerliklerinin artması, günümüze geldikçe bu benzerliklerin azalmasıdır. Bu nedenle modern iki biçimin benzer olması genetik ilişkiden çok tesadüfi benzerliği düşündürmelidir.

Yansıma Sözcükler:

Bilindiği gibi yansıma sözcükler, genetik akrabalığı kurmak için güvenilir sözcükler değildirler. Doğada bulunan seslerin taklit edilmesiyle oluştukları için, ayrıntılarda farklılıklar gösterebilir bile, bütün dillerde birbirlerine benzerler. Horoz sesini yansılayan İng. *cockadoodledoo*, Alm. *kickericki*, Fran. *cocorico*, Tü. *ü ürü üüü* örneklerinde görüldüğü gibi, yansılarda ses tekrarları çok görülür ve vurgu genellikle son hece üzerindedir. Ayrıca, çoğunlukla *r* sesi olmak üzere akıcı seslere de yansılarda çok sık rastlanır.

Bebek Sözcükleri:

Genetik akrabalığı belirlemek için kullanılmaması gereken bir diğer sözcük grubu da bebek diline ait sözcüklerdir (*nursery words*): Tü. *baba*, *anne*, *bebe(k)*, İng. *dad(dy)*, *mom(my)*, *baby*, İtal. *papa*, *mamma*, *bambino*, Hintçe *bāp*, *mā*, *baççā* vb. Bu tip sözcükler de yapıları, taşıdıkları sesler ve anlamlarıyla diğer sözcük gruplarından ayrılırlar. Genellikle *ünsüz+ünlü* yapısındaki hecelerin tekrarıyla oluşurlar, *ba-ba* sözcüğünde olduğu gibi. Ayrıca ses yapılarında *a* ünlüsü ve *p/b*, *t/d*, *m* ve *n* ünsüzlerinin sıklıkla görülmesi de bu tip sözcüklerin genel özelliklerindendir.

Dil İlişkileri Sonucunda Oluşan Benzerlikler:

Dil ilişkileri sonucu ortaya çıkan söz varlığı ödünçlemeleri ve tipolojik benzerlikler de genetik akrabalığın kuruluşunda özel bir dikkat isterler. Karşılıklı ilişkide nelerin ne dereceye kadar değişebileceğini Johanson, Türkçeyi temel alarak oluşturduğu kod kopyalama teorisini anlattığı *Türk Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* adlı kitabında ayrıntılarıyla incelemiştir. Burada ilişkiye bağlı değişimler ve ödünçleme söz konusu kitaptan kısaca özetlenecektir.

Johanson öncelikle ödünçleme ile ilgili şu tip ön yargıları ortaya koyar:

1. Sözlüksel olmayan yapı özellikleri ya hiç ödünçlenemez ya da son derece zor ödünçlenir; diller gramer ödünçlenmez, 2. Yüzeysel öğeler ödünç alınır, gramerin derin yapıları ödünç alınamaz, 3. İki dil arasında yapısal etki olabilmesi için yapısal benzerlik ön koşuldur.

Ancak Johanson’a göre dilbilgisel öğeler akraba olmayan ve tipolojik açıdan farklı diller arasında da ödünçlenebilir ve dillerdeki ilişkiye bağlı değişimler son derece derin olabileceği gibi dil yapısının her basamağıyla da ilgili olabilir. Örneğin sesler kopyalanabilir. Bulgarcada /c/ sesi birincil olarak bulunmadığı halde, bu dilin Osmanlıcadan yaptığı yoğun sözcük ödünçlemeleri sonucunda artık Bulgarcada da yer almaktadır. Rusça ile yoğun ilişkide bulunan Türk dillerinin sesbilgisi Rusçaya yaklaşmıştır.

Tü. *gidiş-ât* sözcüğünde Arapçadan kopyalanmış bir ek vardır. Kuzey Tacikçe, Özbekçeden *-ge, -de, den* durum eklerini kopyalamıştır. En kolay ödünçleme söz varlığında gerçekleşir. Ödünç sözcükler girdikleri dilin ses yasalarına uyum sağlarlar, örneğin Rus. *stolb* “direk”, Altay Tü. *ostolmo*; Fars. *dürbân*>Tü. *dürbün* vb. Alıcı dil, kopyaladığı sözcükleri uyarlamak için kendi çekim kalıplarına uygun ek ekleyebilir: Tü. *ocak*>Orta Anadolu Yun. Ağ. *ocáki*, Tü. *çıplak*>Orta Anadolu Yun. Ağ. *çıpláxis* vb. Bir dildeki yapı örneksenerek diğer dilde benzer bir yapı oluşturulabilir, örneğin Rus. *nadstroyka* “üst yapı”>Özb. *ustkurma*, Rus. *udelit’ vnimaniye* “dikkat ayırmak”>Kırım Tat. *dikkat ayır-* vb.

Johanson aşırı sosyal baskı altında dillerin sözdiziminin de etkileneceğini belirtir. Orta İran’da konuşulan Halaçça; Farsçadan en çok etkilenen Türkçe varyant olan Kaşkayca; Fin-Ugorca etkisindeki Çuvaşça; Tatarca ve Çuvaşça etkisindeki Fin-Ugor dili Çeremisçe; batı dilleri etkisindeki Karayca, ilişki sonucu ileri derecede değişme örneklerinin en bilinenlerindendir.

Johanson yoğun bir etki altında bile dillerin hangi öğelerinin değişmeden kalabileceğini araştırır ve *belirsiz* olduğunu da ekleyerek oluşturduğu, dayanıklılık çizelgesi ile ilgili kendi önerisi şöyledir: ünlem ve deyimleşmiş ifadeler, anlamsal öğeler, bağlaç, zarf, ilgeç, zamir gibi bağımsız yardımcı öğeler oldukça kolay kopyalanır; buna karşılık dilbilgisi kategorileri, yani

durum, aspekt-zaman, kip, sesler, sözcük dizimi, morfosentaktik değişmeler, dilbilgisi paradigmaları ve temel söz varlığı zor kopyalanan öğelerdir.

Johanson, *sözdizimi, temel söz varlığı, çekim biçimbilgisi* gibi öğelerin etkiye karşı çok dayanıklı olduklarını söylese bile, genetik akrabalığın belirlenmesini sağlayamayacağı sonucuna varır. Ona göre dilin hiçbir ögesi ve bölümü, genetik akrabalığın belirlenmesi için mihenk taşı olabilecek kadar dayanıklı değildir ve *akrabalık ve ödünçleme*'nin eski sonuçları çoğunlukla birbirinden zor ayrılır. Ancak Johanson yine de genetik ortaklığın ilgili dillerin en tutucu, ödünçlemeye ve genel eğilimlere karşı en dayanıklı bölümlerinde aranması gerektiğini söyler. Bu dayanıklı bölüm, örneğin Türkçe için fiil sistemidir. En eski gelişme evresinde bile karmaşıklığıyla dikkat çeker ve Türk dillerinin tümünde sağlam kalmış ya da karmaşıklığını artırmıştır.

Johanson, tipolojik benzerliklerin mutlaka genetik akrabalık anlamına gelmediğini özellikle vurgulayarak, Japonca-Korece, Ural-Altayca, Hintçe-Altayca vb.deki pek çok örtüşmenin bölgesel eğilim bakış açısıyla da gözden geçirilmesi gerektiğini sezdirir.

Görüldüğü gibi, benzerlikler dil ilişkileri sonucu dillerin her basamağında ortaya çıkabileceği için, genetik akrabalığın belirlenmesinde güvenilir ölçütler değildir. Ancak temel söz varlığı, dilin diğer öğelerine göre daha az ödünçlendiği için genetik akrabalığın kanıtlanmasında daha önceliklidirler.

Paylaşılan Aykırılıklar:

Herhangi iki dilin biçimbilgisinde karşımıza çıkan “ortak aykırılıklar” karşılaştırmalı yöntemde akrabalığı destekleyen bir özelliktir. Örneğin İngilizce ve Almancada sıfatların derecelendirilmesinin normal yolu şöyledir: İng. *warm* “sıcak”, *warmer* “daha sıcak”, *warmest* “en sıcak”, bu yapının Almanca dengi de *wärm, wärmer, wärmest* biçimleridir. Ancak her iki dilde de bazı sıfatların derecelendirilmesinde bu kalıp görülmez, tamamen farklı sözlüksel öğeler devreye girer: İng. *good* “iyi”, *better* “daha iyi”, *best* “en iyi”=Alm. *gut, besser, best*. İngilizce ve Almancada, aynı sözcüklerde görülen bu tip bir biçimbilgisel ilişki ancak genetik akrabalık sonucu ortaya çıkabilir.

Bir başka örnek *to be* fiilinin Sanskritçe, Latince, Almanca ve İngilizce çekiminde görülen, kendine özgü biçimsesbilgisel nöbetleşmelerdir:

Sanskritçe	Latince	Almanca	İngilizce
<i>as-ti</i>	<i>es-t</i>	<i>is-t</i>	<i>is</i>
<i>s-anti</i>	<i>s-unt</i>	<i>s-ind</i>	<i>are</i>

Aynı zamanda sistematik ses denkliliği de içeren bu kalıbın, ortak ana dilden gelme dışında bir açıklaması zordur.

Düzenli Ses Denklikleri:

Genetik akrabalığın kuruluşunda en önemli öge düzenli ses denklikleridir. Bu konuda yukarıda Rekonstrüksiyon bölümünde ayrıntılı olarak durulduğu için yeniden ele alınmayacaktır.

Kaynakça:

Anttilla, Raimo (1989), *Historical and Comparative Linguistics*, gözden geçirilmiş 2. baskı, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Doerfer, Gerhard (1981), “The Conditions for Proving the Genetic Relationship of Languages”, *The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences*, Vol. II, No. 4.

Fromkin, Victoria, Robert Rodman, Nina Hyams (2011), *An Introduction to Language*, 9. baskı, Wadsworth Cengage Learning, Australia, Brazil, Japon, Korea, Mexico, Singapore, Spain, United Kingdom, United States.

Hock, H. Henrich, Brian D. Joseph (1996), *Language History, Language Change and Language Relationship, An Introduction to Historical Comparative Linguistics*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York.

Johanson, Lars (2007), *Türk Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, çev. N. Demir, TDK yayınları, Ankara.

Porzig, Walter (1995), *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü, TDK yayınları, Ankara.